

Epistula imperatoris Hadriani ad Gerusiam Ephesiorum. List cesarza Hadriana do geruzji Efezjan z 27 września 120 r. po Chr. Tekst, tłumaczenie, komentarz

Epistula imperatoris Hadriani ad Gerusiam Ephesiorum
Emperor Hadrian's letter to the Gerousia of the Ephesians of 27 September 120 AD
Text, translation, annotation

Epistula imperatoris Hadriani ad Gerusiam Ephesiorum
Письмо императора Адриана к эфесской герусии от 27 сентября 120 г. от Р.Х.
Текст, перевод, комментарий

Epistula imperatoris Hadriani ad Gerusiam Ephesiorum
Лист імператора Адріана до Герузії Ефеської від 27 вересня 120 р. н.е.
Текст, переклад, коментар

KONRAD TADAJCZYK

Dr, Uniwersytet Łódzki

e-mail: tktajczyk@wpia.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2487-8163>

Streszczenie: Cesarz Hadrian, podobnie jak inni principes, popierał funkcjonowanie starych instytucji greckich, takich jak geruzja, zasady ich działania oraz posiadane kompetencje. Przetłumaczony list zawiera rozstrzygnięcie wydane przez Hadriana w sprawie sporu geruzji efeskiej z niektórymi obywatelami Efezu. List opatrzony jest komentarzem.

Słowa kluczowe: Hadrian, Efez, geruzja, pożyczka, spór sądowy

Summary: Emperor Hadrian, like other principes, supported the functioning of the old Greek institutions, such as the gerousia, their rules of operation and their powers. The translated letter contains the resolution issued by Hadrian regarding the dispute of the Ephesian gerousia with certain citizens of Ephesus. The letter is annotated.

Key words: Hadrian, Ephesus, gerousia, loan, litigation

Резюме: Імператор Адриан, как и другие principes, поддерживал функционирование старых греческих институтов, таких как герусия, порядок их деятельности и полномочия. Переведенное письмо содержит решение, принятое Адрианом по поводу спора эфесской герусии с некоторыми гражданами Эфеса. Письмо сопровождается комментарием.

Ключевые слова: Адриан, Эфес, герусия, заем, судебный процесс

Резюме: Імператор Адріан, як і інші principes, підтримував функціонування старих грецьких інститутів, такі як герузія, принципи їх роботи та їх компетенції. У перекладеному листі міститься рішення Адріана щодо спору про герузію ефеську з деякими громадянами Ефесу. Лист супроводжується коментарем.

Ключові слова: Адріан, Ефес, герузія, позика, судовий спір

Wstęp

Do najważniejszych i najlepiej znanych instytucji życia codziennego i politycznego starożytnej Grecji należała geruzja (gr. *γερουσία*), czyli rada starszych¹. Pełniła ona funkcje zarówno o charakterze ustawodawczym (np. przygotowując posiedzenia zgromadzenia ludowego), jak i sądowniczym². Oprócz najbardziej znanej geruzji spartańskiej istniały mniej znane, występujące w innych miastach świata greckiego, tak na terenie Grecji właściwej, np. geruzja w Atenach czy w Argos, jak i w miastach położonych w Azji Mniejszej. Jedną z nich była geruzja efeska. Efez, w którym znajdowała się słynna świątynia Artemidy, odgrywał ważną rolę jako miejsce kultu zarówno w czasach hellenistycznych, jak i rzymskich. Początki tamtejszej geruzji są nieznane³. Najstarsze odnoszące się do niej źródło literackie pochodzi z I w. przed Chr. – jest to *Geografia* Strabona. Grecki geograf, opisując rządy i reformy Lizymacha, jednego z diadochów Aleksandra Wielkiego, wspomina o geruzji⁴. Wzmianka Strabona wzbudziła liczne kontrowersje wśród uczonych. Nie wiadomo, czy Lizymach geruzję powołał czy przeorganizował i jaką miała funkcję⁵. Lizymach był wspominany jeszcze w czasach rzymskich jako odnowiciel miasta i jego powrotny założyciel⁶. Rzymianie po podboju wschodniej części basenu Morza Śródziemnego postanowili oprzeć swoje rządy na strukturach i instytucjach lokalnych. Takimi były m.in. geruzje, charakterystyczne dla miast greckich⁷.

¹ K.-W. Wel, *Gerusia*, w: *Brill's New Pauly*, t. 5, red. H. Cancik, H. Schneider, Leiden–Boston 2004, kol. 817–818.

² R. Kulesza, *Sparta w V–IV wieku p.n.e.*, Warszawa 2003, s. 94–95.

³ E. Bauer, *Gerusien in den Poleis Kleinasiens in hellenistischer Zeit und der römischen Kaiserzeit Die Beispielen Ephesos, Pamphylien und Pisiden, Aphrodisias und Iasos*, München 2014, s. 78–81.

⁴ Strb XIV 21: Λυσίμαχος δὲ τὴν νῦν πόλιν τειχίσας, ἀηδῶς τῶν ἀνθρώπων μεθισταμένων, τηρήσας καταρράκτην ὄμβρον συνήργησε καὶ αὐτὸς καὶ τοὺς ῥινοῦχους ἐνέφραξεν ὥστε κατακλύσαι τὴν πόλιν· οἱ δὲ μετέστησαν ἄσμενοι. ἐκάλεσε δ' Ἀρσινόην ἀπὸ τῆς γυναικὸς τὴν πόλιν, ἐπεκράτησε μέντοι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα. ἦν δὲ γερουσία καταγεγραμμένη, τοῦτοις δὲ συνήεσαν οἱ ἐπικλητοὶ καλοῦμενοι καὶ διόφκουν πάντα. „Lizymach otoczył miasto murami, ale ludzie nie byli przychylnie nastawieni do zmiany jego siedziby; dlatego czekał na ulewę i sam to wykorzystał, i zablokował kanały, aby zalać miasto; aby mieszkańcy byli zadowoleni, że dokonali zmiany. Nazwał miasto po [swojej] żonie Arsinoe, przeważała jednak stara nazwa. Była wyznaczona geruzja, im towarzyszyli tak zwani epikleci i zarządzali wszystkimi sprawami [tłumaczenie autora]”.

⁵ J.H. Oliver, *Gerusiae and Augustales*, Historia 1958, t. 7, s. 472–496; D. van Berchem, *La gérusie d'Éphèse*, Museum Helveticum 1980, t. 37, nr 1, s. 25–40; G.M. Rogers, *The Gerousia of Arsinoeia/Ephesus and the Celebration of the Mysteries of Artemis*, The Ancient World 2006, t. 37, nr 4, s. 108–114; A.V. Walser, *Bauern und Zinsnehmer. Politik, Recht und Wirtschaft im frühhellenistischen Ephesos*, München 2008.

⁶ R.M. Errington, *Historia świata hellenistycznego 323–30 p.n.e.*, Kraków 2010, s. 71–73.

⁷ M. Sartre, *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e. – 235 r. n.e.)*, Wrocław 1997, s. 66.

Cesarz Hadrian, wielbiciel kultury greckiej, od początku swojego panowania kontynuował politykę poprzednich cesarzy i popierał na niespotykaną wcześniej skalę utrzymywanie i dalszy rozwój instytucji społecznych, politycznych, a także kultów religijnych cywilizacji helleńskiej⁸. Geruzja efeska posiadała szereg przywilejów: mogła prowadzić działalność gospodarczą, miała własne finanse i mogła udzielać pożyczek na procent, była też zwolniona z podatków od darowizn⁹. Działalności geruzji związanej z pożyczaniem pieniędzy poświęcony jest list Hadriana z roku 120 r. po Chr., który został wysłany z Rzymu. Tekst listu wyryto na marmurowym kamieniu, który umieszczono w jednej ze ścian Wielkiego Teatru w Efezie. Odnaleziono go podczas prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 1866–1868, a następnie wywieziono do Wielkiej Brytanii. Obecnie znajduje się w British Muzeum w Londynie¹⁰.

1. Tekst grecki

[Αὐτοκράτωρ] Κα[ῖ]σαρ [θεοῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ υἱός, θεοῦ Νέρουα υἱώνος, Τραιανὸς Ἀδριανὸς Σεβαστός, [ἀρχιερεὺς] μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ δ', [ὑπατος τ]ὸ γ', Ἐφεσίων τῆι γερουσίαι χαίρειν. [Μέττιος] Μόδεστος ὁ κράτιστος εὖ ἐποίησεν τὰ δίκ[αια] [ὑμεῖν κατα]νείμας ἐν τῆι κρίσει· ἐπεὶ δὲ πολλοὺς ἐδηλ[ώσατε] σφ[ετερί]ζεσθαι χρήματα ὑμέτερα, οὐσίας τῶν δεδανισ[μέ]νω[ν κ]ατέχοντας οὐ φάσκοντας [δὲ] κληρονομεῖν, τοὺς δὲ καὶ [αὐ]τοὺς χρεώστας ὄντας, πέπομφα ὑμῶν τὸ ἀντ[ίγραφον] τοῦ ψηφίσματος Κορνηλίω Πρεῖσκωι τῶι κρατίστωι ἀνθυπάτωι, ἵνα εἴ τι τοιοῦτον εἶη, ἐπιλέξηται τινα ὅς κρινεῖ τε τὰμφισβητούμενα καὶ εἰσπράξει πάντα, ὅσα ἂν ὀφείληται τῆι γερουσίαι. ὁ πρεσβεύων ἦν Κασκέλλιος Π[ον]τικός, ᾧ τὸ ἐφόδιον δοθήτω, εἴ γε μὴ προῖκα ὑπέ[σχε]το πρεσβεύσειν. εὐτυχεῖτε. Πρ[ὸ] ε' Κ(αλανδῶν) Ὀκτωβρίων. [γραμματεύοντας Πο]πλίου Ῥουτειλίου Βάσσου¹¹.

⁸ P. Veyne, *Imperium grecko-rzymskie*, Kęty 2008, s. 240.

⁹ E. Bauer, *Gerusien in den Poleis Kleinasiens...*, s. 141–176.

¹⁰ C. Curtius, *Inscripfen aus Ephesos*, Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie 1870, t. 4, s. 174.

¹¹ Tekst grecki listu za: J.H. Oliver, *Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Philadelphia 1989, s. 170–173, nr 71; po uwzględnieniu poprawki Πολιτικός na Ποντικός za: V.I. Anastasiadas, G.A. Souris, *An Index to Roman Imperial Constitutions from Greek Inscriptions and Papyri 27 BC to 284 AD*, Berlin–New York 2000, s. 205. Tłumaczenie autora.

2. Tekst polski

Imperator Cezar, syn boskiego Trajana Partyjskiego, wnuk boskiego Nerwy, Trajan Hadrian August, kapłan najwyższy, mający władzę trybuńską po raz czwarty, konsul po raz trzeci, pozdrawia geruzję Efezu. Mettiusz Modest, najdostojniejszy mąż, prawidłowo rozstrzygnął sprawę, uznając zasadność waszych roszczeń w sądzie: kiedy dowiedliście, że liczni obywatele przywłaszczyli sobie wasze pieniądze, zatrzymując majątki tych, którzy pożyczili im pieniądze na procent, wypierając się przed spadkobiercami, a oni sami są dłużnikami; posłałem kopię niniejszego reskryptu Korneliuszowi Pryskusowi, najdostojniejszemu prokonsulowi, aby jeśli coś takiego zaistnieje, on rozstrzygnie sporne kwestie i ściągnie wszystko, co należy do rady miejskiej. Posłem był Kascellin Pontyk, któremu należy dać środki na drogę, jeżeli nie podjął się posłowania na własny koszt. Żegnajcie. Piątego dnia przed kalendami listopadowymi. W sekretariacie Publiusza Ruteliusza Bassusa.

3. Komentarz

Hadrian odpowiedział na poselstwo wysłane przez geruzję efeską w sprawie, w której na korzyść geruzji orzekł Mettiusz Modest. Gaius Trebonius Proculus Mettius Modestus, o którym wspominał również Pliniusz Młodszy, nazywając go *optimus vir*, był relegowany za panowania cesarza Domicjana¹². Mettiusz pełnił urząd konsula uzupełniającego (*consul suffectus*)¹³ w 103 r. po Chr.¹⁴, zaś urząd prokonsula Azji sprawował w latach 119–120 po Chr.¹⁵

¹² Plin. *Ep.* I. 5.5: Nitebamur nos in parte causae sententia Metti Modesti optimi viri: is tunc in exsilio erat, a Domitiano relegatus. „W jednym punkcie sprawy oparliśmy się na wypowiedzi najzacniejszego męża Metiusa Modesta; ten wtedy żył na wygnaniu, wypędzony przez Domicjana”, *Listy Pliniusza Młodszego*, tłum. S. Patoń, do druku przygotował i notą wydawcy zaopatrzył J. Mikołajtis, Częstochowa 1964, s. 5.

¹³ Urząd konsula uzupełniającego w okresie cesarstwa był traktowany jako nagroda za zasługi dla osoby princepsa, który pełnił urząd honorowo, nie mając żadnej władzy, zwykle od kilku dni do kilku miesięcy. Por G. Alföldy, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, przekł. A. Gierlińska, Poznań 1991, s. 143; W. Eck, *Suffect consul*, w: *Brill's New Pauly*, t. 8, red. H. Cancik, H. Schneider, Leiden–Boston 2003, kol. 923.

¹⁴ R. Syme, *Journeys of Hadrian*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1988, t. 73, s. 165; M. Fluß, s.v. *Trebanius Proculus Mettius Modestinus* 9, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. XV, 2, red. W. Kroll, Stuttgart 1932, kol. 1499–1502.

¹⁵ W. Eck, *Jahres- und Provinzialfasten der senatorischen Statthalter von 69/70 bis 138/139*, Chiron 1983, t. 13, s. 152.

W sprawie chodziło o pożyczkę udzieloną przez geruzję. Po śmierci pożyczkobiorców ich spadkobiercy odmówili zwrotu przedmiotu pożyczki. Na podstawie wyroku prokonsula, Mettiusza Modesta, powinni oni jednak zwrócić geruzji pieniądze. Mimo korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia, ta zwróciła się do cesarza. Widocznie rada spodziewała się kłopotów przy ustalaniu ważności i trwałości wyroku prokonsula i egzekucji swoich praw. Prawdopodobnie obawiano się, że czas urzędowania wydającego wyrok prokonsula dobiegł końca, a nowy namiestnik może zmienić wyrok. Wspomniany w liście Korneliusz Pryskus (Sextus Subrius Dexter Cornelius Priscus) był konsulem dodatkowym w roku 104 po Chr.¹⁶, pełnił urząd prokonsula Azji w latach 120–121¹⁷. Należał do znajomych Pliniusza Młodszeo, znany z jego korespondencji, w której m.in. poinformował swojego adresata o śmierci poety Marcjalisa¹⁸.

Hadrian potwierdził rozstrzygnięcie poprzedniego prokonsula oraz nadmieniał, że wysłał list do nowego, obejmującego urząd. Poleciał namiestnikowi, że w przypadku, gdy powstałyby jakieś nowe spory, miał wyznaczyć sędziego, aby ich wysłuchał i odzyskał wszystkie sumy należne geruzji¹⁹. A. Birley twierdzi, że cesarz, trochę poirytowany i znudzony, odpowiedział oschle²⁰.

Sprawa, którą podnosiła geruzja efeska, należała do kompetencji namiestnika, zatem nie trzeba było pisać do cesarza. Z tego samego okresu pochodzi zachowany fragment papirusu, w którym Hadrian kategorycznie odpowiada na petycję, że skoro wyrok zapadł, należy go wykonać²¹. Potwierdzają to również listy Pliniusza Młodszeo do

¹⁶ Tenże, *Cornelius II*, 39, w: *Brill's New Pauly*, t. 3, red. H. Cancik, H. Schneider, Leiden–Boston 2003, kol. 834; tenże, *Prokonsuln von Asia in der flavisch-traianischen Zeit*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1982, t. 45, s. 140, przyp. 7.

¹⁷ Tenże, *Jahres- und Provinzialfasten...*, s. 154.

¹⁸ Plin. *Ep.* 3.21.1 C.: Plinius Cornelio Prisco suo s. Audio Valerium Martialem decessisse et moleste fero. Erat homo ingeniosus acutus acer, et qui plurimum in scribendo et salis haberet et fellis nec candoris minus. „Doszła do mnie wiadomość, że zmarł Waleriusz Marcjalis, ciężko to przeżywam. Był to człowiek o wielkim talencie, inteligentny, bystry, a wiersze jego są pełne dowcipu, żółci, a przy tym pełne prostoty”, L. Winniczuk, *Pliniusz Młodszy w świetle swoich listów i mów*, Warszawa 1987, s. 89.

¹⁹ G.P. Burton, *The Roman Imperial State, Provincial Governors and the Public Finances of Provincial Cities, 27 B.C. – A.D. 235*, *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* 2004, t. 53, nr 3, s. 320.

²⁰ A.R. Birley, *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, tłum. R. Wiśniewski, Warszawa 2002, s. 168.

²¹ [E]κ μέρους ἀποκρίματος θεοῦ Ἀδριανοῦ. Ἐτους Ἀδριανοῦ Καίσαρος τοῦ κυρίου Ἄθυρ ιζ Ἀπολλωνίδης πρὸς Κλαύδιον Ἀντωνίν[ο]ν. Μεθ' ἕτερα Αἴλιος Ἀδριανός. Καὶ π[ρ]ώην σοι ἀπεφηνάμην ὅτι τὸ ἐ[πι]κρίμα μου βοηθεῖ [σοι] καὶ τὴν Φιλωτέραν δὲ οἶμαι κρατίστην οὖσαν καὶ ἐπὶ τῷ ἀριστῷ μοι γνωρίμην οὐδὲν σε ἀδικήσειν καὶ μάλιστα εἰδ[υ]ίαν ὅτι νομῆ ἄδικος [οῦ]δὲν εἰσχύει, σὺ δὲ περὶ τῶν οὐ ζη[τ]ουμένων ἐνοχλεῖς <ν> μοι θέλεις ἔχων τὸν ἐπίτροπον [τ]οῦ του δανιστοῦ ὃς ἀποκαταστήσει σοι τὰ σώματα. Φλαύιος Ἰουγκείνος Ἀκολούθως ταῖς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἀποφάσει τὰ σώματα καὶ τὰς ἐργασίας ἀπολήμψεται Ἀπολλ[ω]νίδης παρὰ τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ κληρονόμου. „Z dekretu boskiego Hadriana w szóstym roku panowania Cezara Hadriana władcy 17 dnia miesiąca Athyr. W sprawie Apollonidesa z Klaudiuszem Antoninem. Poza tym co wyżej (napisane) Eliusz Hadrian: już niedawno przedwczoraj tobie ogłosiłem mój dekret, pomaga ci i sądzę, że Filotera, będąc

Trajana. Wynika z nich, że namiestnicy prowincji mieli prawo do kontroli finansów, wydatków, działalności kredytowej instytucji miast. Pliniusz zwraca się z prośbą o rozstrzygnięcie przez cesarza sporu o pierwszeństwo ściągania wierzytelności publicznych przed prywatnymi. Cesarz Trajan uchyla się od wydania ogólnej normy prawnej, powołując się na rozporządzenia namiestników, które wydali dla poszczególnych miast, kierując się także zróżnicowanym statusem każdego miasta²².

Na końcu listu Hadrian rozkazał zwrócić posłowi geruzji koszty podróży, chyba że zobowiązał się reprezentować jej interesy z pomocą własnych środków. Posłem tym był Kascellin Pontyk (Γάϊος Κασκέλλιος Ποντικός). Jego pełne nazwisko i funkcja zachowały się na bazie fragmentu posągu odkopanego w Efezie. Wiadomo, że był strażnikiem świątyni Artemidy²³, a ponieważ stał na czele poselstwa, przyjmuje się, że był też członkiem geruzji²⁴. Prawdopodobnie posłował za swoje pieniądze, aby zdobyć

czcigodną i bardzo dobrze znaną i naprawdę wiem, że żadne niesprawiedliwe posiadanie na nic się nie zda. Ale ty chcesz mnie niepokoić w sprawach, które nie są przedmiotem sporu; masz opiekuna wierzyciela, który zwróci ci niewolników. Flawiusz Juncinus: według dekretu naszego pana przyjął Apollinides niewolników i [ich] od Antonina spadkobiercy”, tekst grecki za: *Fontes iuris Romani anteiustiniani*, t. 3, red. S. Riccobono, Firenze 1941, s. 316–317.

²² Plin., *Ep X 108 1*: Quid habere iuris velis et Bithynas et Ponticas civitates in exigendis pecuniis, quae illis vel ex locationibus vel ex venditionibus aliisve causis debeantur, rogo, domine, rescribas. Ego inveni a plerisque proconsulibus concessam iis protopraxian eamque pro lege valuisse. 2 Existimo tamen tua providentia constituendum aliquid et sancendum per quod 777 eorum in perpetuum consulatur. Nam quae sunt ab illis instituta, sint licet sapienter indulta, brevia tamen et infirma sunt, nisi illis tua contingit auctoritas. „Odpisz mi proszę, Panie, jakie prawo, według Ciebie, powinny stosować miasta Bitynii i Pontu w kwestii ściągania należności pieniężnych, jakie należą im się z dzierżaw, sprzedaży lub z innych tytułów. Odkryłem, że większość prokonsulów nadała im pierwszeństwo przed innymi wierzycielami i przywilej ten miał moc ustawy. Uważam jednak, że w Twojej dalekowzroczności powinienś ustanowić i usankcjonować coś, co trwale zabezpieczy ich korzyści w tej materii, bo rozwiązania wprowadzone przez innych, jakkolwiek ustanowione z rozwagą, pozostają doraźne i nietrwale, dopóki nie umocni ich Twój autorytet”, *Korespondencja Pliniusza Młodszego z cesarzem Trajanem*, tekst i tłum. A. Dębiński, M. Jońca, I. Leraczyk, A. Łuka, Lublin 2017, s. 415; Plin., *Ep X 109*: Quo iure uti debeant Bithynae vel Ponticae civitates in iis pecuniis, quae ex quaque causa rei publicae debentur, ex lege cuiusque animadvertendum est. Nam, sive habent privilegium, quo ceteris creditoribus antepnantur, custodiendum est, sive non habent, in iniuriam privatorum id dari a me non oportebit. „Co do ściągania jakikolwiek kwot stanowiących należności publiczne, należy wywieść z ustaw każdego z miast Bitynii i Pontu, jakie prawo powinno być przez te miasta stosowane. Jeżeli mają bowiem przywilej, który stawia ich przed innymi wierzycielami, należy go zachować. A jeżeli nie mają, nie należy im go teraz przyznawać z pokrzywdzeniem osób prywatnych”, *Korespondencja Pliniusza Młodszego...*, s. 417. Szerzej o uprawnieniach namiestników prowincji zob. D. Sloop, *The Governor and His Subjects in the Later Roman Empire*, Leiden–Boston 2006; J. Richardson, *Roman Law in the Provinces*, w: *The Cambridge Companion to Roman Law*, red. D. Johnston, Cambridge 2015.

²³ νεοκοροῦντος Γ. Κασκελλίου Γαίου υἱοῦ Κολλίνα Πολιτικού, za: *Supplementum Epigraphicum Graecum*, t. 26, red. H.W. Pleket, R.S. Stroud, Alphen aan den Rijn–Maryland 1979, nr 1248; szerzej: J. Robert, L. Robert, *Bulletin Épigraphique*, Revue des Études Grecques 1946, t. 59–60, s. 395.

²⁴ C. Bailey, *The Gerousia of Ephesos*, British Columbia, Canada 2006, s. 175.

większą popularność w mieście i zwiększyć szanse wyboru na różne stanowiska²⁵. List kazał opublikować sekretarz Publiusz Ruteliusz Bassus, który jest znany z kilku inskrypcji zachowanych w różnym stanie²⁶. Nie wiadomo, czy pełnił on funkcję sekretarza geruzji, czy sekretarza rady miejskiej, a być może równocześnie obu instytucji²⁷. Zarówno w Rzymie, jak i w Grecji termin *γραμματεὺς* mógł oznaczać funkcję pisarza lub sekretarza odpowiedzialnego za rejestrację dokumentów administracyjnych, za ich przechowywanie lub odczytywanie na zgromadzeniach albo przed sądami. Funkcja sekretarza w greckich miastach rzymskiego Wschodu nie sprowadzała się jednak tylko do wykonywania zadań administracyjnych, lecz wiązała się także z powinnościami politycznymi oraz religijnymi. Mógł on np. podejmować decyzje dotyczące utrzymania porządku w mieście²⁸.

List Hadriana do geruzji efeskiej jest wyrazem troski cesarza o prawidłowe funkcjonowanie organów miejskich greckich miast. Świadczy o zaangażowaniu cesarza w rozwiązywanie lokalnych sporów na wschodzie państwa.

Bibliografia

- Alföldy G., *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, przekł. A. Gierlińska, Poznań 1991.
 Augusta-Boularot S., *Les références épigraphiques aux Grammatici et Γραμματικοὶ de l'Empire romain (Ier s. av. J.-C., IVe s. ap. J.-C.)*, Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité 1994, t. 106, nr 2.

²⁵ S. Dmitriev, *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford 2005, s. 150.

²⁶ IEph 1210: Δήμητρι Καρποφόρῳ καὶ τῇ γλυκυτάτῃ | πατρίδι | Πό(πλιος)ῚΡουτεῖλιος Βάσσοσ || Ἰουνιανὸς ὁ ἱερεὺς | αὐτῆς, γραμματεὺ|οντος τοῦ πατρὸς |ῚΡουτεῖλιου Βάσσοσ, | τὸν τῆς Δήμητροσ || ναὸν ἐκ τῶν ἰδίων |ε| | ἐποίησεν καὶ τὰ πρὸ τοῦ | ναοῦ. „Demeter Nioszącej owoce i najśladziej ojczyźnie Publiusz Bassus kapłan, kiedy jego ojciec Ruteliusz Bassus był sekretarzem, za własne środki zbudował świątynię Demeter i miejsce przed świątynią [tłumaczenie autora]”; IEph 1233: Σωπόλεωσ-ὁ δῆμοσ τὸν βωμὸν ἀποκατέστησεν γραμματεῦοντοσ Πο(πλίου)ῚΡουτεῖλιου Βάσσοσ φιλοσεβάστω, ἐργεπιστατήσαντοσ Ἄρτεμιδώρου Γονοτᾶ φιλοσεβάστω. „Gmina Sopolis odnowiła oltarz, kiedy Publiusz Rutiliusz Bassus był sekretarzem, a Artemidor Gonas nadzorcą robót [tłumaczenie autora]”; IEph 3217(b): Ἀρτέμιδι Ἐφεσίᾳ καὶ Αὐτοκράτορι Ἀδριανῶ Καίσαρι Σεβαστῶ, γραμματεῦοντοσ Πο. ῚΡουτεῖλιου Βάσσοσ, ἡ Ἐφεσίῶν πόλισ τὸ πλάτοσ τῷ Μανθειτῇ ποταμῶ τῶν ἐξῆκοντα ποδῶν κατὰ τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διαταγὴν ἀποκαθέστησεν τοῦ δεξιῶ χῶματοσ. „Artemidzie Efeskiej i Imperatorowi Hadrianowi Cesarowi Augustowi, kiedy Publiusz Rutiliusz Bassus był sekretarzem, miasto Efez powierzchnię szeroką na sześćdziesiąt stóp koło rzeki Manthejte według nakazu Augusta przywrócił koło prawego nasypu [tłumaczenie autora]”.

²⁷ C. Bailey, *The Gerousia...*, s. 145.

²⁸ S. Augusta-Boularot, *Les références épigraphiques aux Grammatici et Γραμματικοὶ de l'Empire romain (Ier s. av. J.-C., IVe s. ap. J.-C.)*, Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité 1994, t. 106, nr 2, s. 656–658.

- Anastasiadas V.I., Souris G.A., *An Index to Roman Imperial Constitutions from Greek Inscriptions and Papyri 27 BC to 284 AD*, Berlin–New York 2000.
- Bailey C., *The Gerousia of Ephesos*, British Columbia, Canada 2006.
- Bauer E., *Gerusien in den Poleis Kleinasiens in hellenistischer Zeit und der römischen Kaiserzeit. Die Beispiele Ephesos, Pamphylien und Pisidien, Aphrodisias und Iasos*, München 2014.
- van Berchem D., *La gérusie d'Éphèse*, *Museum Helveticum* 1980, t. 37, nr 1.
- Birley R.A., *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, tłum. R. Wiśniewski, Warszawa 2002.
- Burton P.G., *The Roman Imperial State, Provincial Governors and the Public Finances of Provincial Cities, 27 B.C. – A.D. 235*, *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* 2004, t. 53, nr 3.
- Curtius C., *Inschriften aus Ephesos*, *Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie* 1870, t. 4.
- Die Inschriften von Ephesos VII, 1*, red. R. Merkelbach i in., Bonn 1980.
- Dmitriev S., *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, Oxford 2005.
- Eck W., *Cornelius II*, 39, w: *Brill's New Pauly*, t. 3, red. H. Cancik, H. Schneider, Leiden–Boston 2003.
- Eck W., *Jahres- und Provinzialfasten der senatorischen Statthalter von 69/70 bis 138/139*, *Chiron* 1983, t. 13.
- Eck W., *Prokonsuln von Asia in der flavisch-traianischen Zeit*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1982, t. 45.
- Eck W., *Suffect consul*, w: *Brill's New Pauly*, t. 8, red. H. Cancik, H. Schneider, Leiden–Boston 2003.
- Engelmann H., Knibbe D., Merkelbach R., *Die Inschriften von Ephesos*, cz. 4, Bonn 1980.
- Errington M.R., *Historia świata hellenistycznego 323–30 p.n.e.*, Kraków 2010.
- Fluß M., s.v. *Trebanius Proculus Mettius Modestinus* 9, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. XV, 2, red. W. Kroll, Stuttgart 1932.
- Korespondencja Pliniusza Młodszeo z cesarzem Trajanem*, tekst i tłum. A. Dębiński, M. Jońca, I. Leraczyk, A. Łuka, Lublin 2017.
- Kulesza R., *Sparta w V–IV wieku p.n.e.*, Warszawa 2003.
- Listy Pliniusza Młodszeo*, tłum. S. Patoń, do druku przygotował i notą wydawcy zaopatrzył J. Mikołajtis, Częstochowa 1964.
- Oliver H.J., *Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Philadelphia 1989.
- Oliver H.J., *Gerusiae and Augustales*, *Historia* 1958, t. 7.
- Oliver H.J., *The Sacred Gerusia. Hesperia: Supplement VI*, Athens 1941.
- Richardson J., *Roman Law in the Provinces*, w: *The Cambridge Companion to Roman Law*, red. D. Johnston, Cambridge 2015.
- Robert J., Robert L., *Bulletin épigraphique*, *Revue des Études Grecques* 1946, t. 59–60.
- Rogers M.G., *The Gerousia of Arsinoeia/Ephesus and the Celebration of the Mysteries of Artemis*, *The Ancient World* 2006, t. 37, nr 4.
- Sartre M., *Wschód rzymski. Prowincje i społeczeństwa prowincjonalne we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego w okresie od Augusta do Sewerów (31 r. p.n.e. – 235 r. n.e.)*, Wrocław 1997.
- Slootjes D., *The Governor and His Subjects in the Later Roman Empire*, Leiden–Boston 2006.
- Supplementum Epigraphicum Graecum*, t. 26, red. H.W. Pleket, R.S. Stroud, Alphen aan den Rijn–Maryland 1979.
- Syme R., *Journeys of Hadrian*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1988, t. 73.

Veyne P., *Imperium grecko-rzymskie*, Kęty 2008.

Walser V.A., *Bauern und Zinsnehmer. Politik, Recht und Wirtschaft im frühhellenistischen Ephesos*, München 2008.

Wel K.-W., *Gerusia*, w: *Brill's New Pauly*, t. 5, red. H. Cancik, H. Schneider, Leiden–Boston 2004.

Winniczuk L., *Pliniusz Młodszy w świetle swoich listów i mów*, Warszawa 1987.